

ÜTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK 11.

A Kigyós csak egy ága volt a Mosztongának és a nevét akkor kapta, amikor elszakítva magát az anyamedertől, önállóan kezdett kanyarogni Felső-Bácska tájain át. Most már csak nagyobb esők után és tavaszi áradások idején csillog szélesebben a lombok alatt, úgyhogy a partjain élő parasztoznak meg kell várniuk, amíg kicsit lepad, hogy tapogató kosárban kiemeljék belőle a kárászt.

A Mosztongának nagyobb szerepe volt. Nemcsak azzal, amit Váradi Péter szánt neki, körülfolytva vele a bácsi várat, naszádok szelíden hintázó sokaságával a vastag falak alatt, hogy aztán a Dunával összekötte messzi vidékeknek legyen majd az útja. Mert a humanizmus korának kötés volt a dolga, nem elválasztás. Arra akkor került sor, amikor nemcsak Váradi Péter nem élt már, de eltűnt, sőt el is felejtődött az egész ragyogó magyar reneszánsz, Bács vára romokban hevert és százhatvan évi török rabság után megint szabadságra ocsúdott a vidék. Hogy nem volt igazi szabadság, akkor derült ki, amikor győztes katonák és portyázó rablólovások kezdtek Marakodni a koncon és Bécs a vármegyék ellenére pártfogolta a délről jött zsoldos militárisokat. Mert akkor még két vármegye volt: Bács és Bodrog és annak se voltak megszabva a határai: Sem igazságtéves, sem adószedés tekintetében nem tudták az illetékesség határait meghúzni.

„Felséges igazságtéves akarataért esedezván és a tekintetes rendeket megkövetvén — állt fel gróf Nádasdy Pál a pozsonyi országgyűlésen 1715-ben — Bodrog vármegye fundusának megítélését kérem.”

Csakhogy a tekintetes karok és rendek már nagyon unták a hároméves országgyűlést, amelyet pusztító pestis szakított félbe, s a király is ment volna már haza. Mit akar ez a Nádasdy? Nem elég, hogy Fogaras örök urává tette, s Bodrog vármegye főispáni címével is megajándékozta, most még dolgot is akar adni az országgyűlésnek? Gróf Pálffy Miklóshoz utasította, tegyen az igazságot, hiszen annál jobban senki sem ismeri ezt a konfúzus déli országrészt.

De hát Pálffynak is jobb dolga volt, ezért hát Patachich György boszniai püspökre testálta a megbízatást. A püspök mostanában küldte fel jámbor ferences barátok vezetésével a Buna folyó vidékén élt népet az új hazába, hát talán még érdekelve is érzi magát ebben az ügyben. De Patachich György — aki Szekfű szerint megbotoztatta jobbágyait, mert nem akartak magyarul beszélni — csakhamar meghalt, s így Glavenics Sebastyén pécsi kanonokra maradt az igazságtéves dolga. Ő is bosnyák barátból lett pécsi főpap, hozzá is látott kellő igyekezettel, hogy a dolgot rendbe tegye. Először Bodrog várát kerestette, de miután még szemtanúk éltek, akik látták a vár romjait a Duna hullámaiból félelmetesen kiemelkedni, Bodrog vármegye székhelyét Monostorról délebbre kellett immár levinni, s így lett Pétervárad - Sánc — a mai Újvidék — a központ határa pedig a Mosztonga patak.

A viszálykodás azonban tovább tartott. Bács megye ötször annyi hadiadót tartozott fizetni, mint Bodrog, lakott helye, meg alig volt több.

„Aszály idején a Mosztongát nem lelvén — szólt a védekező felirat, ha panaszt tettek Bács eljárása ellen — perzekutorok is, porció szedők is áttévednek a másik vármegyébe.”

És nemcsak ez volt a baj. Bodrog vármegyének nem volt nemesi rendje, csupa új telepes húzta meg magát a lápos, mocsaras, ingoványos vidéken, amelynek nádasában még kuruc bujdosók is menedékre leltek. Bács megyétől kellett nemeseiket kölcsönöznie. Így aztán hiába nőtt

meg tiszteresére tavasszal a Mosztonga vize, úgyhogy tutajokon és testes ladikokon vitték a termést a zombori piacra a parasztok, mert egyetlen tengerré vált a vidék, elválasztó határnak még kevésbé volt alkalmas. Gyakorlatilag egybe is olvadt hamarosan a két vármegye, megszüntetve a Mosztonga határát, hogy Szent Pál szelíd felügyelete alatt megadja a császárnak, ami a császáré és istennek, ami istené, ki-kinek a maga hite szerint persze.

*

Legendákból és ősrégi mondákból kell kibontani Bodrog emlékét. A várét, amely központi hely lévén, kölcsönadta nevét a megyének, amikor a közigazgatásnak ezt a rendszerét bevezették. És csak a neve maradt meg azután száz és száz éven át. Várából, amelyből időnként hadak indultak el vagy tértek vissza a csatákból; városából, amelynek piacára egykor felhozták a környék termésének javát, nem maradt semmi. Még a helyét se jelölték meg pontosan a térképek a Duna mellett, egy monostor romjainál. Csak megsárgult fóliánsokon szerepel a pálos barátok panaszával, hogy valaki megint kisajátította szigetüket a halastóval, amelyet pedig fölöttébb nélkülöznek a szerzetesek, miután az önmegtartóztató böjtök napjaiban onnan került a nyárson sült csuka, s a kondérban főtt potyka a refektórium asztalára.

Termékeny, jó vidék lehetett Bodrog körül, szemben a baranyai Vörösmarttal, s a híres Hetes pusztával, amelyért ugyancsak ádáz harcot vívtak a középkori magyar urak, a Becsei Töttösök és a szekcsői hercegek, nem csoda, hogy a jámbor barátok a tatárdúlás után megint átjöttek a Dunán és monostoruk romja helyén újat építettek. Legkorábbi időre mégis a Névtelen Jegyző teszi Bodrog várának létezését, elmondván, hogy Árpád vezér, miután seregével egészen Titelig jutott, a Vajas folyónál ütött tábornak, maga pedig visszahúzódott az Alföldön Bodrogba, pihenni.

Hogy mekkora területen feküdt Bodrog és mi minden tartozott hozzá, nem deríthető ki, de a határrészekért folyó pereskedésből arra kell következtetni, hogy birtokai a Dunától keletre mélyen benyúltak, s vár lévén, ispánnal, várjobbágyokkal és szolgalmányosokkal, valóságos kis birodalom volt. Az istenfélő barátokat se telepítették lakott helyektől messze, ember nem lakta vidékre, mert rá voltak szorulva a nép jóindulatú szolgálatára, ami némi dézsmában és kepeben is kifejezésre jutott, s mindabban még, ami az asztalukra került. Másrészt ők is szolgálták a népet, keresztvíz alá tartva az újszülötteket és a siratók élén járva, ha ki kellett kísérni örök nyughelyére azt, aki megunta a földi szenvedést.

És aztán a katonák, akikre egy ilyen vár védelmét bízták, nem lehettek még magukban, gondoskodni kellett róluk, eltartani őket búzával, borral, hússal, amelyet részben a legelők adtak, részben az erdők, amelyek oly szélesen vonultak a Duna mellett, hogy egy napi járással se tudott kikeveredni belőlük az eltévedt vadász. Pedig a makkoló vadász nem állt meg, utána kellett menni a csalitba, bozótba, s a szarvas se várta meg az embert a tisztáson vagy amikor a tocsogó fölé hajlott szomjasan.

Királyi vár volt Bodrog vára, Bartáné meg se közelítette, ahogy az ember mesékből maga elé tudja képzelni, úgyhogy le, Bácsig, ahol országgyűléseket tartottak, nem is volt párja ezen a vidéken. De a történelmi fordulatokat már nem bírta ki. Nem a törökűlést és tatárjárást, a királyi politika változásait is megszenvedte, ahogy egyiktől elvették egy pusztáját és a másik kegyencnek ajándékozták, úgyhogy sietve, rablógazdálkodással használták ki a lehetőségeket az új birtokosok. Ide tartozott Besenyő, amelyet Szent László falunak nevez, s ahonnan a Bodrog megyei tisztségviselők kikerültek, itt volt Hetes pusztája és Papi, talán a barátok birtokaként, s Ivánfalva is itt volt, hogy aztán mindent benőjön a vad bozót, csupán a romokat őrizték meg a századok. Új népet kellett idehozni és életre kelteni a pusztaságot, miután még az

új falut, Monostorszeget 1724-ben utoljára nevezi Bodrognak az adóösszeírás, amikor a híres várnak, sőt a barátok klastromának híre sem igen volt már, csak a név és az emlék, s a legendák könnyű szállongása a pusztuló századok fölött.

*

Bodrog-Monostorszeget ír még a Bezdánból odakerült fiatal tanító, Gubicza Kálmán is, amikor 1898-ban a legelőkelőbb régészeti folyóiratban, az Archeológiai Értesítőben beszámol első ásatásairól. Addig nem folyt semmiféle kutatómunka az egykori Bodrog határában, s a törekvő tanítót elfogja a feltárás szenvedélye, lázasan lát munkágot, akkor talán még nem is sejtve, hogy életre szóló vállalkozásba fogott. „A csukott könyvben való lapozgatást végre megkezdettük — írja —, s ma már olvashatunk is belőle egyet-mást. Igaz ugyan, hogy nagyon hézagos, amit tudunk, de közelebb jutottunk a célhoz: a titokzatos homályban némi fény dereng.”

Ez a fény el is homályosodott közben, majd még jobban felragyogott, ami elkerülhetetlen volt; hiszen a vidék leggazdagabb régészeti lelőhelyét fedezték fel, ahol szinte rétegekben jelent meg a rómaiak, a jazygok, a népvándorlások s a magyar honfoglalás korának megannyi tárgyi emléke. Perdöntő bizonyítékok kerültek napfényre, amelyek nemcsak Bodrog, de az alföld egész déli részére nézve bírtak jelentőséggel, történelmi és etnikai homályt eloszlatva, s az egyes népek megjelenési sorrendjét tisztázva. Bács vára a középkorban lett országos hírvérvár, Bodrog az Árpád-kornak volt a védőbástyája.

A magyar tudós világ érdeklődését alighanem sokkal inkább felcsigázta Gubicza Kálmán jelentése, mint a bácsi vár Henszlmann által feltárt korpéje. A megye történelmi társulata sietett felvenni működő tagjai sorába a monostorszezi tanítót, s a magyar közgyűjtemények felügyelősége szakértő bizottságot küldött ki, amelyet Latinovics Géza kísért el megyei hintón Monostorszegre, mivel vonat még nem volt arra felé, s Gubicza Kálmán levett kalappal várta az előkelőségeket a faluba vezető országúton.

A sokác falu fiatal tanítója — huszonnyolc éves volt akkor — megnyerhette a pesti urak s a képviselő Latinovics tetszését, mert nem hívtak tekintélyes szakembert az ásatásokhoz, ellenben jelentős államségélyt folyósítva, a további munkálatokat is Gubicza Kálmánra bízták, aki attól kezdve a történelmi társulat legérdekesebb egyénisége.

Voltak látványos feltárásai, amelyekkel egész sorát indította el a művelődéstörténeti hozzászólásoknak, történelmi emlékeken túl a néprajz területéről hozott anyagra is hivatkozva. Ilyen volt a kiszáradt Duna-mederben talált bodrogi emlékkő, amelyről kiderítették, hogy a Bács és Bodrog vármegyék között támadt perben bizonyos Lipkovics Márton szolgabíró és Suknjević ferencendi barát dobta a Dunába. Így akarták eltüntetni a bizonyítékot Bodrog várának helyéről. A vár falából származó kőlap a versszerző Pesti György nevét is feltünteti, úgyhogy Gregorius Pesthyeny jelenléte a mohácsi vést megelőző időkből újabb sorát idézte elő a feltevéseknek és nyomjelző útmutatásoknak. Gubicza Kálmán szaktekinély lett az idők folyamán. A nyári vakációkat tanfolyamok és szemináriumok látogatására fordította és publikációján kívül a begyűjtött és katalogizált anyag bizonyítja tudományos felkészültségét a régészeti és később a néprajz terén.

Hogy hol volt Bodrog vára, azt pontosan ő se tudta megállapítani. A régészek szerint ugyan a kövek is beszélni tudnak, a talált kövek azonban a vár és a város mellékeépületeiből valók is lehetnek. A „Staro selo”, ahogy a betelepült nép nevezte a helyet, amelyen Bodrog várának kellett lennie, oly nagy területet foglalt el, hogy a jámbor sokácok nem győzték hordani házaikhoz a téglát, s csak akkor fogta el őket is a kutatás láza, s a talált tárgyak megbecsülése, amikor tanítójuk erre felhívta a figyelmüket. De akkor a leghűségesebb munkatársai lettek.

*

Tíz év elég volt Gubicza Kálmánnak, hogy a régészet bácskai szakértőjének ismerjék el. Amikor 1908-ban Bács-Bodrog vármegye monográfiájának anyagát lezárták, már készen volt Gubicza áttekintő és összegező értékezése, amely a vármegye őskorát tárgyalja. Nem vett részt a több mint kétszáz éve tartó vitában, hogy a római sánc valóban a rómaiak korából ered-e, s hadászati rendeltetését sem kutatta. Őt a népek vonulása érdekelte, s figyelme az egész vidékre kiterjedt. Már nemcsak azt tudta, mi került ki Zentán, Regécen vagy Szeghegyen a földből, a várható leletekről is sejtelve volt, s így dolgozta ki hetven év előtt a megye régészeti térképét.

Kicsit talán túl messze is ment vissza az időben, a magyar középkort is elhanyagolva a kelták és jazygok kedvéért, nyilván annak a feltevésnek engedve, hogy ami közelebb van, kevésbé veszendő, s Bodrog várának helyrajzát későbbi korokra is rábíthatja. Térnek és időnek azonban egyszerre másféle támadt, és a monostorszegi tanító megértette, hogy nemcsak a tudománynak, de faluja népének is tartozik figyelemmel és munkával. Messziről jött új nép volt, megannyi érdekes sajátossággal, az életformának szinte őskori állapotában, ahogy az aszszonyok fontak és szóttek, a férfiak meg halásztak és vadásztak, mert Monostorszegnek kicsi volt a határa, a földje is árterület inkább, mint termékeny humusz. Télen esti iskolát tartott a tanító, s a gyümölcsfoltásról vagy a méhészetről szóló előadásokba utazási élményeiből is becsempészett egyet-mást. Talán Erdélyről is szólt, ahol gyakran megfordult, lévén testvéries viszony a bácskai és az erdélyi múzeum között, talán még ajándékot is hozott, s így történt, hogy a faragott guzsalyok kopjafás formái terjedtek el Monostorszegen, néhol még piros-fehér-zöld színekkel is tarkítva a mintát, akárcsak Erdélyben. Így jelenhettek meg a csikófejes ablakkeretek, s az ugyanilyen díszítési oromszegélyek a házak nádtetején. Talán fel is hívta időnként erre a népre Herman Ottó figyelmét, valahányszor ismételten ide invitálta tanítványi tisztelettel megírt leveleiben, de a bácskai fauna kutatója akkor már olyan süket volt, hogy az utcára se mert kimozdulni, nem ilyen hosszú útra kelni. Meg ismerte is a sokácokat, mikor a halászatról szóló könyvét írta. Őket is útba ejtette a vízi életet tanulmányozó bolyongásai során, s bizonyára érdeklődéssel olvasta a monostori tanító róluk szóló beszámolóját. Ezen túl azonban megelégedett Gubicza Kálmán azzal, hogy a sokác néprajz minél több tárgyi emléket gyűjtse össze és vigye a múzeumba. A sokácok életrajzát meghagyta Ivan Evetovićnak, a bácsi prépostnak, aki éles határvonalat tudott húzni az egyes sokác települések között, a különbséget még azzal is hangsúlyozva, hogy a boszniai rendtartomány — amely valási felügyeletét az elvándorolt népre egy ideig még kiterjesztette — 1723-i Pozsegán tartott nagyképtalana elrendelte, hogy „Szántova, Szánta és Monostorszeg Illoktól elszakíttassék és Bácsához csatoltassék”. Nem földrajzi megfontolásból, de közös származás okából is.

Bodrog, Bartán, Sziga-sziget és az egész „Staro selo” ma már csak történelmi emlék. De mint ilyen, ékes bizonyítéka, hogy ez a vidék kenyeret és biztonságot tudott adni a régi időkben is az itt megtelepedett népnek. A honfoglaló magyarok előőrsei nem hiába ajánlották Árpád vezér figyelmébe a Dunával és erdőkkel szegélyezett helyet. A rajta épült várak századokon át ellen tudtak állni többé-kevésbé minden hódító szándéknak, csak a mohácsi vész borította gyászba a Bácskát és Bodrog vidékét, de hát akkor már mindenütt földönfutó lett a magyar.